

## ANTREPRENORIATUL – O OPȚIUNE DE CARIERĂ TÂRZIE PENTRU VÂRSTNICI: EXPERIENȚA STRĂINĂ ȘI SITUAȚIA ÎN REPUBLICA MOLDOVA

*Lidia MAIER<sup>1</sup>, cercetător științific,  
Institutul Național de Cercetări Economice, Republica Moldova*

*The actuality of the this research is defined by the necessity to approach the phenomenon of entrepreneurship among older people, because it is insufficiently researched and is not developed and supported by the state policies in the field in the Republic of Moldova. The novelty of the research consists in the fact, that the subject of entrepreneurship and self-employed workers – older people has not been the subject of study so far, and this research is one of the first steps in approach this issue.*

*The aim of the research was to study and analyze the foreign experience regarding the approaches of the issues of the older people and on the policies for supporting entrepreneurship among the older people, and also to present a brief retrospective of the situation in the Republic of Moldova. The main research methods used: logic, systemic, analysis and synthesis, generalization, statistical data analysis, etc. Main outcomes: there was identified the situation regarding the involvement of the older people in self-employed and entrepreneurial activities in European Union and member states and in the Republic of Moldova, elaborated the main conclusions and proposed measures for promoting entrepreneurship among the older people in the country.*

**Keywords:** *entrepreneurship, self-employment, older people, vulnerable social or disadvantaged and under-represented groups in entrepreneurship, European Union, Republic of Moldova.*

*Actualitatea temei cercetate constă în necesitatea abordării fenomenului antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice, deoarece acesta este insuficient cercetat și nu este dezvoltat și susținut de politicile statului în domeniu în Republica Moldova. Noutatea cercetării constă în faptul că tematica antreprenoriatului și lucrătorilor pe cont propriu – persoane vârstnice – nu a constituit obiect de studiu până în prezent, cercetarea respectivă fiind unul din primii pași în abordarea acestei tematici.*

*Scopul cercetării a fost de a studia și analiza experiența străină privind abordările față de problematica persoanelor vârstnice și față de politicile de susținere a antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice, dar și a prezenta o scurtă retrospectivă a situației din Republica Moldova. Metodele principale de cercetare utilizate: logică, analiza și sinteza, sistemică, generalizarea, analiza datelor statistice etc. Principalele rezultate obținute: a fost identificată situația privind implicarea persoanelor vârstnice în activități pe cont propriu și antreprenoriale în Uniunea Europeană și statele membre și în Republica Moldova, elaborate concluziile principale și propuse unele măsuri pentru promovarea antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice în țară.*

**Cuvinte-cheie:** *antreprenoriat, activități pe cont propriu, persoane vârstnice, grupuri social-vulnerabile sau defavorizate și subreprezentate în antreprenoriat, Uniunea Europeană, Republica Moldova.*

**JEL Classification: L26, L29, M13, M19, P46.  
CZU: 330.59, 334.012.23, 005**

**Introducere.** După cum s-a constatat din cercetările ultimilor ani, demararea unei afaceri nu este o activitate doar pentru persoanele tinere sau relativ tinere. Persoanele vârstnice, de asemenea, pot să se implice în activități pe cont propriu și să inițieze mici afaceri proprii, care pot fi de succes. În special, în condițiile, în care omenirea se confruntă cu un fenomen tot mai pronunțat privind îmbătrânirea populației, persoanele vârstnice, potrivit unui raport al Global Entrepreneurship Monitor (GEM), sunt considerate „*dividende de aur*” pentru economiile, care tind să fie tot mai competitive [29]. Acest raport arată, că deși, în mod tradițional, antreprenoriatul este perceput ca un efort al persoanelor relativ tinere și energice, totuși, acesta (antreprenoriatul) nu are limite de vârstă, iar persoanele vârstnice dispun de un potențial antreprenorial semnificativ și capătă un rol tot mai important în economiile din întreaga lume.

<sup>1</sup> © Lidia MAIER, heart1961@mail.ru

**Conținut de bază.** Raportul The Global Entrepreneurship Monitor arată, că numărul de persoane vârstnice, care desfășoară activități pe cont propriu, este mai mare decât al tinerilor: 18% din cei cu vârsta cuprinsă între 50 și 64 de ani și 13% din cei cu vârsta cuprinsă între 65 și 80 de ani în comparație cu doar 11% dintre adulții cu vârste cuprinse între 18 și 29 de ani și 18% – cu vârste cuprinse între 30 și 49 de ani [29]. Potrivit altor studii [22] ratele de angajare a persoanelor vârstnice în activități pe cont propriu variază de la 9,6% în Estonia până la 46,4% în Grecia. Pentru categoria de vârstă de 65+, proporțiile sunt chiar mai ridicate în unele țări, conform Eurostat.

Cu toate acestea, persoanele vârstnice sunt încă o resursă insuficient explorată și subestimată, iar politicile de susținere a antreprenoriatului sunt orientate, în principal, spre segmentele de populație mai tinere. Spre exemplu, se pune accentul pe șomajul în rândul tinerilor, pe susținerea tinerilor în implicarea lor în activități antreprenoriale etc., lăsând în afara ariei de interes persoanele vârstnice. În general, omenirea și, în special, Europa se confruntă cu o mulțime de provocări (îmbătrânirea populației, reducerea fondurilor sociale, creșterea șomajului și a nivelului de sărăcie, interesul scăzut față de statutul de antreprenor etc.), care lovesc, în primul rând, grupul de persoane vârstnice. Toate acestea afectează dezvoltarea multor țări, având totodată și efecte pozitive – contribuie la transformarea pieței muncii și apariția a noi grupuri de antreprenori.

Aceasta înseamnă, că este necesar de a identifica noi căi de creare a oportunităților economice pentru persoanele de peste 50 de ani, deoarece, datorită creșterii speranței de viață, modernizării sistemelor de sănătate, etc. o caracteristică tot mai frecventă pentru vârstnici este faptul, că aceștia ating vârsta de pensionare, fiind încă sănătoși, calificați, cu experiență și dornici de a contribui la societatea în care trăiesc. Aceștia preferă să se mențină cât mai mult posibil în câmpul muncii, nu ar dori să se pensioneze și caută oportunități de implicare în activitățile economice. Potrivit studiilor aproape o treime din persoanele mai în vârstă (28%) rămân activ angajate pe piața forței de muncă [29], iar un număr din ce în ce mai mare de lucrători vârstnici spun, că nu vor să se pensioneze [15]; de asemenea, o treime dintre europeni ar dori să lucreze după vârsta de pensionare: 61% dintre europeni susțin ideea, că ar trebui să li se permită persoanelor să continue să lucreze după ce ajung la vârsta oficială de pensionare, iar 53% (în special, în țările din Europa de Est) resping ideea unei vârste obligatorii de pensionare. Vârsta medie de ieșire de pe piața muncii este de 61,5 ani. Cu toate acestea, 42% dintre europeni cred, că ar fi capabili să își desfășoare activitatea actuală până la vârsta de 65 de ani sau mai mult. În plus, două treimi dintre europeni (mai ales în principalele state membre) ar prefera mai degrabă o pensie parțială asociată cu un loc de muncă cu fracțiune de normă, decât pensia integrală [15]. Totodată, deoarece vârstnicii tind să fie tot mai longevivi, majoritatea lor sunt îngrijorați de viitor, deoarece fondurile sociale nu pot face față numărului mare de solicitanți și pensiile tind să devină insuficiente pentru o parte semnificativă a acestora [27]. Pentru a-și soluționa problemele financiare persoanele vârstnice se gândesc tot mai mult la opțiunea de carieră târzie prin antreprenoriat. 13% dintre persoanele cu vârste între 50 și 64 de ani și 7% dintre acele cuprinse între vârsta de 65 și 80 de ani și-au exprimat intenția de a începe o afacere în următorii trei ani [29].

Mai ales, dacă vrem să creștem numărul de antreprenori, să abordăm sărăcia, șomajul în rândul tinerilor, care adesea, este un obiectiv, oarecum, contradictoriu, este necesar să ne orientăm și asupra vârstnicilor, deoarece rata șomajului în rândul persoanelor vârstnice în ultimii ani a crescut exponențial: în Irlanda – de trei ori în perioada post-criză 2008-2012 (de la 3,6% la 11,1%); în Portugalia – s-a dublat (de la 6,6% la 12,8%), în Grecia – mai mult de patru ori (de la 3,8% la 15,8%), iar în Spania – aproape unul din cinci persoane de peste 50 ani sunt șomeri [2]. Iar consecințele șomajului pentru persoanele vârstnice sunt deosebit de problematice, deoarece se confruntă cu cele mai mari provocări în găsirea de noi locuri de muncă. Acest lucru se datorează parțial discriminării bazate pe vârstă, dar și datorită altor bariere – mobilitate redusă percepută și flexibilitate la locul de muncă, costuri mai ridicate ale forței de muncă etc. Într-adevăr, șomajul pe termen lung în grupul de vârstă 50+ este mult mai mare decât în rândul tinerilor, iar tendințele demografice sunt descurajatoare – în ultimul deceniu, grupul de 50+ a crescut cu aproape 15%, în timp ce alte grupe de vârstă au rămas relativ stabile [1].

Mai mult, se estimează că până în anul 2020 o treime din populația aptă de muncă va avea vârsta de peste 50 de ani. Astfel, în anumite situații, accentul pus pe șomajul în rândul tinerilor comportă o problemă crescândă a șomajului în rândul celor de peste 50 de ani. Schemele de pensionare anticipată pentru persoanele vârstnice, care sunt motivate de o încercare de a crea locuri de muncă pentru tineri, servesc, de asemenea, pentru a împinge lucrătorii vârstnici să părăsească prematur piața tradițională a muncii, intrând în șomaj [1].

În aceste condiții, imperativă devine susținerea antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice, care ar contribui la soluționarea multor probleme ale acestor persoane, precum și la dobândirea unor beneficii (economice, sociale și de mediu), necesare pentru o creștere economică incluzivă, durabilă și stabilă, mai

ales, în economiile, în care persoanele vârstnice sunt defavorizate și subreprezentate în antreprenariat. Unul din beneficii, spre exemplu este ameliorarea presiunii exercitate de îmbătrânirea populației asupra statului și crearea de locuri de muncă.

Potrivit datelor raportului The Global Entrepreneurship Monitor, impactul economic al antreprenorilor vârstnici este imens – fiecare persoană vârstnică, care desfășoară o activitate antreprenorială, contribuie la economia țării sale prin plata impozitelor și prin crearea de bunăstare din activități economice, astfel, nefiind o povară financiară pentru societate. În plus, antreprenorii vârstnici, în comparație cu cei tineri, tind să angajeze mai mult de cinci persoane, astfel, creându-și locuri de muncă nu doar pentru ei înșiși, ci și pentru alții, stimulând simultan economiile lor locale și naționale. Beneficiile economice suplimentare constau și în faptul, că persoanele vârstnice acționează și ca investitori informali, investind considerabil mai mulți bani în comparație cu persoanele mai tinere [29].

Beneficiile sociale constau în faptul, că antreprenorii vârstnici în toate stadiile de dezvoltare a activității antreprenoriale declară un nivel mult mai ridicat de satisfacție atât în raport cu viața, cât și cu locul de muncă, în comparație cu persoanele angajate. Aceasta înseamnă, că aceștia sunt într-o stare fizică mult mai bună, mai sănătoasă, astfel, cererile pentru plasament în programe de asistență socială sunt mai puține [29].

Toate acestea demonstrează că persoanele vârstnice constituie o resursă umană importantă, de cele mai multe ori neexploată suficient, ce poate aduce o contribuție semnificativă la dezvoltarea economică și socială. În documentul de sprijin la dezbateră „Growing the European Silver Economy”, din februarie 2015, Comisia Europeană menționează, că dorește să acopere „nevoile celor de peste 50 de ani”, propunând de a schimba abordarea față de persoanele vârstnice: *ei sunt actori ce participă la creștere* [16].

Aceste constatări duc la aceea, că omenirea începe să înțeleagă, că persoanele vârstnice, cu experiența lor vastă de viață și de muncă, cu cunoștințe profunde în diferite domenii, cu dorința lor de a rămâne productivi cât mai mult posibil, sunt o resursă imensă neexplorată, neutilizată și subreprezentată în activitățile economice, inclusiv în antreprenariat. Și în ultimii ani, susținerea persoanelor de 50+ ani a devenit o responsabilitate comună a tuturor statelor europene, care s-au angajat să promoveze îmbătrânirea activă prin integrarea drepturilor și nevoilor persoanelor vârstnice în politicile lor economice și sociale naționale și prin promovarea unei societăți pentru toate vârstele, acordând o atenție deosebită persoanelor vârstnice, dispuse de a activa pe cont propriu sau de a înființa o afacere.

În Uniunea Europeană această categorie de persoane se regăsește în *Strategia Europa 2020 pentru o creștere inteligentă, durabilă și favorabilă incluziunii* cu accent pe crearea de locuri de muncă și pe reducerea sărăciei și în *Planul de acțiune „Antreprenariat 2020”*, care vizează, în special, promovarea unor modele și implicarea unor grupuri specifice, al căror potențial antreprenorial nu este valorificat la maximum sau la care nu ajung metodele tradiționale de încurajare a întreprinderilor – femeile, persoanele în vârstă, șomerii și tinerii etc.

Totodată, Comisia Europeană a lansat o serie de diferite inițiative și scheme, care ar putea fi puse în aplicare pentru a încuraja grupurile social-vulnerabile sau defavorizate și subreprezentate pe piața muncii, inclusiv persoane vârstnice, să se implice mai activ în activități pe cont propriu și antreprenoriale. Acestea sunt concentrate, în principal, asupra următoarelor direcții:

**1. Promovarea beneficiilor antreprenariatului în rândul persoanelor vârstnice, inclusiv prin crearea și susținerea rețelelor.** În acest sens a fost creată *Platforma Antreprenorială 50+ (50+ Entrepreneurship Platform)* implicată în numeroase activități, care urmăresc să se asigure, că factorii de decizie politică înțeleg, apreciază și valorifică contribuția importantă pe care antreprenorii 50+ o pot aduce economiei europene. Pentru a facilita schimbul de informații, a fost lansat *site-ul web 50+ EPE*, unde pot fi găsite cele mai recente rapoarte, studii, inițiative politice, cele mai bune practici și informații practice pentru cei, care intenționează să-și înființeze afaceri proprii.

Una dintre inițiativele importante ale Uniunii Europene este *Programul Best Ager* – o inițiativă multinațională, care vizează creșterea implicării persoanelor de peste 55 de ani pe piața forței de muncă și promovarea activităților inovative și antreprenoriale. În cadrul acestei inițiative a fost creată o rețea transnațională (*Biiugi*) [6], care reunește persoanele de peste 50 de ani pentru schimb de informații și experiență, consultantă pentru cei, care doresc să se implice în afaceri și activități pe cont propriu.

O altă inițiativă multinațională în Europa este *Programul Grundtvig* [19], care promovează mai multe proiecte privind implicarea activă a adulților în antreprenariat. Unul dintre acestea este proiectul „*Superact*” [28] pentru grupul demografic 50+, concentrându-se, în special, asupra grupurilor defavorizate.

Un proiect similar este și proiectul „*Memoro*” [20], care colectează istorii de succes de la antreprenorii vârstnici și face filme scurte cu privire la promovarea antreprenariatului în rândul persoanelor vârstnice pentru

a sensibiliza nu doar persoanele din grupul demografic respectiv, ci și întreaga societate.

O rețea, care aduce împreună 16 autorități publice europene (state și regiuni) este rețeaua *ESF-AGE Network* [14], care optează pentru îmbunătățirea oportunităților de angajare, promovarea educației și a învățării pe tot parcursul vieții, consolidarea incluziunii sociale și combaterea sărăciei.

**2. Îmbunătățirea competențelor și abilităților antreprenoriale ale persoanelor vârstnice.** În cadrul acestei direcții una dintre cele mai mari inițiative este același *Program Grundtvig*, care vizează, de asemenea, și consolidarea dimensiunii europene în educația adulților și învățarea pe tot parcursul vieții în întreaga Europă și urmărește în mod specific să abordeze provocările educaționale ale îmbătrânirii populației și să ofere adulților căi alternative de a-și actualiza abilitățile și competențele.

Una din căile alternative, promovate și susținute de Programul Grundtvig este crearea și dezvoltarea de asociații, centre și incubatoare de afaceri pentru persoanele vârstnice, cum ar fi: *Asociația antreprenorilor Nersant* (Portugalia), *BIC* (Slovacia) și *Union des Couveuses* (Franța), care concomitent activează ca și parteneri în cadrul Programului Grundtvig.

Unele scheme de formare/instruire a Uniunii Europene vizează anumite subgrupuri de persoane vârstnice, cum ar fi: lucrătorii vârstnici, șomerii de peste 50 de ani sau femeile de peste 50 de ani, care doresc să înființeze afaceri proprii. Astfel, schema multinațională *The female scheme* [17] oferă formare, consiliere și mentorat de către alți antreprenori de sex feminin pentru a ajuta participanții să-și dezvolte abilitățile antreprenoriale pentru a putea începe afaceri.

Nu mai puțin importantă este și o altă inițiativă – *Senior Enterprise din Irlanda* [26], concepută special pentru a promova antreprenoriatul în rândul persoanelor cu vârsta de 50+ ani și a oferi servicii de formare / instruire.

**3. Facilitarea accesului la finanțare.** Pentru a facilita accesul la finanțare Uniunea Europeană lansează o serie de programe și scheme de finanțare. Un exemplu elocvent de acțiuni ale Comisiei destinate să susțină antreprenoriatul în rândul grupurilor social-vulnerabile, inclusiv persoane vârstnice, este lansarea unui instrument de microfinanțare în cadrul *Programului pentru schimbări sociale și inovare socială*, destinat grupurilor vulnerabile, inclusiv persoanelor, care și-au pierdut locul de muncă sau riscă să și-l piardă, având în vedere persoanele vârstnice. La elaborarea acestui program s-a ținut cont de faptul, că deși persoanele vârstnice au economii, resurse mai substanțiale de mijloace financiare, acumulate din pensii, compensații și alte alocații, la înființarea unei afaceri au nevoie de mijloace financiare suplimentare, care, datorită vârstei lor înaintate, nu pot fi obținute de la bănci în formă de credit.

Acesta nu este un program izolat. Alături de Fondul Social European (FSE) (principalul instrument al UE pentru promovarea ocupării forței de muncă și a incluziunii sociale [13] și Fondul European de Ajustare la Globalizare (FEAG) (măsuri de sprijin vizând: căutarea unui loc de muncă; orientare profesională; educație, formare și reconversie profesională; îndrumare și instruire; spirit antreprenorial și înființarea de firme) [12], acestea formează un set coerent de programe ale UE pentru promovarea ocupării forței de muncă, protecția socială și incluziunea socială, precum și a unor condiții de muncă de calitate pentru perioada 2014-2020 [11] – toate vizând concomitent și susținerea antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice.

La nivelul statelor europene, de asemenea, au fost lansate inițiative și scheme pentru a încuraja persoanele vârstnice să se implice în activități pe cont propriu sau antreprenoriale. Spre exemplu, în Austria a fost promovată inițiativa *Entrepreneurship 50+*; în Estonia – un amplu Program „*Older people – a valuable resource for the labour market*”; în Germania – pe lângă programul *Perspective 50plus*, activ sunt susținute femeile, care se implică în activități pe cont propriu sau antreprenoriale, deoarece s-a observat, că femeile sunt mai reticente în dezvoltarea unor asemenea activități. În Polonia – a fost emis un document-cheie intitulat „*Priorități pe termen lung / ipoteze ale politicii pentru seniori Polonia 2014-2020*” și constituit Consiliul Social 50+ [24] în a.2013. Un proiect amplu este „*Mature entrepreneur*” [30]; cu succes activează *Incubatorul de afaceri pentru grupul de vârstă 50+* [18]. Guvernul Principatului de Asturias, Spania a lansat un *Program Integrat pentru Stimularea Culturii Antreprenoriale*, care vizează susținerea creării de firme de către un colectiv specific: seniorii aflați în șomaj.

Cu referire la Republica Moldova e de menționat, că tematica antreprenoriatului și lucrătorilor pe cont propriu – persoane vârstnice nu a constituit obiect de studiu până în prezent, cercetarea respectivă fiind unul din primii pași în abordarea acestei tematici.

În rezultatul cercetărilor s-a constatat, că provocările, cu care se confruntă în prezent omenirea sunt caracteristice și Republicii Moldova, doar nivelul de intensitate al acestora este mai mare, deoarece Republica Moldova, fiind unul din cele mai tinere state din Europa se confruntă cu cel mai înalt nivel de îmbătrânire a populației, accelerat de declinul natalității și implicațiile migrației nereglementate, de șomajul masiv, de

ocuparea semnificativă a populației în sectorul informal, de calitatea nesatisfăcătoare a vieții și de un nivel scăzut de incluziune socială, etc., devenind una dintre cele mai importante provocări pentru societatea moldavă.

Dinamica coeficientului îmbătrânirii în Republica Moldova indică o creștere a valorii acestuia de la 13,6% în 2005 la 14,4% în anul 2010 și până la 16,7% în anul 2015. La 1 ianuarie anul 2016 din numărul total al populației Republicii Moldova populația din grupul de vârstă 50-64 de ani constituia 19,9%, dintre care 49,5% erau persoane active, șomeri BIM – 1,3% și persoane inactive – 50,5 [7].

Din totalul populației ocupate în grupul de vârstă 55-64 de ani 76,7% ar dori să-și schimbe situația la locul de muncă din dorința de a avea un salariu mai mare, iar 13,9% sunt angajați în sectorul informal [8].

Ponderea persoanelor sub-ocupate în grupul de vârstă 55-64 de ani (persoane care au avut un loc de muncă, a căror număr de ore efectiv lucrate, în total, în timpul perioadei de referință a fost mai mic de 40 ore pe săptămână, care au dorit și au fost disponibile să lucreze mai mult) a fost de 10,6% în totalul persoanelor sub-ocupate [8].

Din numărul total al șomerilor grupul de vârstă 50 ani și peste constituie 15,1%, dintre care aproape 70% sunt bărbați și 59,6 sunt din mediul urban. După durata șomajului toți șomerii din acest grup de vârstă sunt șomeri pe termen lung [8].

În populația inactivă din grupul de vârstă 55-64 de ani 78,4% sunt pensionari. După relația cu piața forței de muncă peste 90% din persoanele inactive nici nu caută și nici nu doresc să muncească, deoarece marea majoritate din ei dispun de o formă sau alta de pensie, 6,6% sunt plecați peste hotare [8].

Totodată este de menționat, că în Republica Moldova persoanele vârstnice sunt o categorie foarte vulnerabilă, sunt cele mai expuse riscului de sărăcie și excluziune socială, posedă un risc înalt de marginalizare și discriminare. Despre acest fapt ne vorbesc numeroase emisiuni TV, articole în mass-media, studii realizate cu suportul organizațiilor internaționale, în special UNFPA, Fondul ONU pentru Populație în Republica Moldova, HelpAge International.

Potrivit unui studiu realizat de Organizația Internațională „Help Age”, țara noastră s-a situat pe locul 77 din cele 96 de țări incluse în top după bunăstarea socială și economică a persoanelor vârstnice. Fiecare a doua persoană vârstnică este privată de posibilitatea de a avea o viață independentă, sănătoasă și în siguranță, pe când în țările UE în astfel de situație se află doar 1/3 din vârstnici. Peste 70% din potențialul uman în vârstă de 55 ani și peste, nu are oportunități de a contribui la creșterea economiei și dezvoltarea societății. Potențialul vârstnicilor nu este suficient valorificat pentru îmbătrânire activă și sănătoasă, în special pe piața muncii. Indicele Îmbătrânirii Active în Moldova este la o distanță de 7 puncte față de media țărilor UE, cca 34 puncte, precum și de două ori mai mic în raport cu obiectivul-țintă pus în fața tuturor țărilor [9].

Chiar și slaba participare a vârstnicilor pe piața forței de muncă nu este determinată de o disponibilitate a acestora pentru a rămâne cât mai mult economic activi, ci mai degrabă de nevoia de a munci pentru câștigarea traiului zilnic, în condițiile insuficienței surselor financiare [25].

Discriminarea pe criteriu de vârstă deși este interzisă prin lege în Republica Moldova, în realitate, acest fenomen rămâne destul de răspândit, în special, în cazul persoanelor în vârstă, care încearcă să își găsească un loc de muncă [10].

Mai mult, poziția persoanelor vârstnice pe piața muncii este destul de complicată, iar prevederile normative nu asigură pe deplin accesul și stabilitatea statutului lor ocupațional. O treime din vârstnicii angajați au deficiențe la locul de muncă, condiții nocive, stres profesional, teama de a-și pierde locul de muncă, majoritatea absolută nu este satisfăcută de salariu [5].

Totodată vârstnicii din Republica Moldova sunt caracterizați prin nivelul redus al conexiunii sociale (32,2%) spre deosebire de vârstnicii din țările UE (49%), deprinderi limitate în utilizarea tehnologiilor informaționale (2,9% comparativ cu 40,8% media înregistrată pentru țările UE) și de învățare continuă pe parcursul întregii vieți (0,3% comparativ cu 4,5% în țările UE) [9].

Oportunitățile persoanelor vârstnice de a se angaja în câmpul muncii, în special după vârsta de pensionare, sunt limitate atât de lipsa locurilor de muncă, dar și de instruirea inadecvată a vârstnicilor. În pofida unui înalt nivel de instruire, calitatea și nivelul cunoștințelor vârstnicilor nu corespunde necesităților pieței muncii modernă în rezultatul restructurării întreprinderilor industriale, trecerii la tehnologiile inovatoare, care au condus la o supra-prezență pe piața națională a reprezentanților unor anumite profesii și calificări [5].

Toate acestea denotă că potențialul persoanelor vârstnice nu este conștientizat pe deplin și valorificat și este nevoie de reconsiderarea forței de muncă a persoanelor vârstnice, revalorificarea experienței lor profesionale și participarea lor la viața social-economică a țării. Politicile pentru îmbătrânirea activă trebuie dezvoltate atât din perspectiva adaptării competențelor la noile cerințe ale pieței muncii, cât și a

accesului/reintegrării acestora pe piața muncii. Cu atât mai mult, că totuși, mulți bătrâni din Republica Moldova vor să lucreze [21], mulți dintre ei sunt destul de activi și sunt interesați să desfășoare activități de muncă [5]. Participarea persoanelor vârstnice la viața social-economică a țării ar soluționa multe din problemele cu care se confruntă acestea, mai mult – ar aduce și beneficii pentru economie și societate, iar cea mai indicată și mai accesibilă formă, așa cum ne demonstrează și experiența străină, este implicarea acestora în activități antreprenoriale și pe cont propriu.

Însă, deoarece cea mai mare parte a populației în vârstă de 50 ani și peste s-a format în timpul sovietic, în perioada unui sistem centralizat de repartizare, ea nu dispune de abilități antreprenoriale, necesare pentru o economie competitivă și nici nu dorește să se lanseze în afaceri [5].

Astfel, potrivit Anchetei Forței de Muncă în anul 2016 din totalul populației ocupate după statutul ocupațional în grupul de vârstă 55-64 de ani, 58,6% erau salariați, 36,8% erau lucrători pe cont propriu, 3,7% – lucrători familiari neremunerați și nici o persoană nu avea statutul de patron. Din aceste categorii de ocupații la activitatea antreprenorială se referă doar activitatea lucrătorilor pe cont propriu și a patronilor. Astfel, comparativ cu anul 2015 ponderea lucrătorilor pe cont propriu în totalul persoanelor ocupate din această categorie de vârstă a crescut cu 3,1%, de la 33,7% în anul 2015 până la 36,8% în a.2016; cei mai mulți lucrători pe cont propriu în această categorie de vârstă au fost înregistrați în mediul rural (85,9%), dintre care bărbații constituiau o parte mai semnificativă decât femeile. Pe activități economice lucrătorii pe cont propriu din această categorie de vârstă sunt antrenați preponderent în agricultură (42,6%) [8]. Totodată, este de menționat, că ponderea persoanelor de 65 și peste ani în totalul lucrătorilor pe cont propriu, deși este ne semnificativă, este în creștere, de asemenea.

Din analiza realizată, concluzionăm, că deși numărul lucrătorilor pe cont propriu în ambele categorii de vârstă (55-64 și 65+ ani) este în creștere, acest fapt este datorat, în principal, necesității de a-și îmbunătăți situația materială (*Dorința de a avea un salariu mai mare*) și a scăpa de sărăcie, nefiind stimulați nici într-un fel de a se implica în antreprenoriat. Într-adevăr, în Republica Moldova problematica persoanelor vârstnice a fost abordată din perspectiva politicilor sociale, de ocupare a forței de muncă, dar nu constituie un domeniu prioritar al politicilor statului, care țin de activitatea antreprenorială, iar inițiative răzlețe de susținere a vârstnicilor în înființarea propriilor afaceri au apărut doar recent.

Spre exemplu, antreprenoriatul ca cea mai bună oportunitate pentru persoanele vârstnice de a participa pe deplin la viața social-economică pentru prima oară a fost încorporat în *Strategia națională privind ocuparea forței de muncă pentru anii 2017-2021*. În Matricea de acțiuni pentru implementarea Strategiei naționale privind ocuparea forței de muncă pentru anii 2017-2021 două dintre direcții se adresează persoanelor vârstnice. Și anume:

**Direcția de acțiune 2.1.4** Asigurarea accesului grupurilor vulnerabile la educație și instruire, care prevede: (1) Derularea unor campanii de informare pentru creșterea gradului de conștientizare a necesităților grupurilor vulnerabile (persoane cu dizabilități, romi, *persoane vârstnice*); (2) Derularea programelor de formare profesională ținute grupurilor vulnerabile (persoane de etnie romă, cu dizabilități, vârstnice etc.).

**Direcția de acțiune 3.2.2** Dezvoltarea varietății și sferei serviciilor și programelor de ocupare prin targetare individuală și cu acoperire mai largă a grupurilor vulnerabile, care prevede: (1) Susținerea inițiativelor de auto-angajare și activități generatoare de venituri în rândul persoanelor *în vârstă pre-pensionară și vârstnici*.

Totodată, despre oportunitatea de a dezvolta mici afaceri pe lângă casă, care le-ar asigura un venit suplimentar persoanelor vârstnice în Republica Moldova, a început să se discute în cadrul diferitor evenimente, cum ar fi Masa Rotundă cu genericul „*De ce și cum promovăm angajarea vârstnicilor în câmpul muncii*”, iar din dorința de a se implica în viața socială și economică persoanele vârstnice se implică în diferite activități pe cont propriu sau cu caracter antreprenorial. Spre exemplu, doar în satul Carabetovca, raionul Basarabeasca prin intermediul *Asociației obștești Clubul femeilor „Comunitate”* s-a reușit atragerea unor mini-granturi pentru pensionarii vulnerabili, care doresc să-și deschidă mici afaceri. Astfel, în anii 2015-2016 Organizația HelpAge International a oferit suport financiar pentru 22 de familii de pensionari. Familiile au primit câte 6.783 de lei. Din acești bani și-au cumpărat câteva oi, capre, vaci sau mașină de cusut și comercializează brânză, carne și alte produse alimentare [21].

O altă inițiativă, care ține direct de promovarea și susținerea oportunităților de dezvoltare a micilor afaceri de către persoanele vârstnice aparține Ministerului Sănătății, Muncii și Protecției Sociale, care a lansat în luna mai 2017 *Programul de Granturi mici*, dedicat susținerii și promovării îmbătrânirii active în Republica Moldova. Durata implementării proiectelor este de 10 luni, iar suma totală oferită este de 100.000 lei, acordată din bugetul de stat.

Programul este axat pe 3 priorități, iar în cadrul *Priorității III. Oportunități economice pentru vârstnici*

vor fi finanțate proiectele, ce vizează realizarea următoarelor acțiuni și măsuri: (1) Desfășurarea unor campanii de informare privind oportunitățile de antreprenoriat și cele de angajare în câmpul muncii; (2) Organizarea forumurilor, conferințelor și sesiunilor de informare privind angajarea în câmpul muncii și/sau inițierea afacerilor de către vârstnici; (3) *Susținerea antreprenoriatului în rândul vârstnicilor*, precum și a serviciilor de orientare, consiliere și calificare privind accesul vârstnicilor la piața muncii, susținerea antreprenoriatului social etc.

Totodată, statul și-a propus mai multe măsuri, care să mobilizeze oamenii vârstnici să muncească, în contextul demografic național, să sporească gradul de implicare a persoanelor în vârstă în toate sectoarele, în primul rând, se consideră, că este necesar de a sensibiliza societatea, pentru ca să conștientizeze faptul, că oamenii în vârstă au forță și capacități și nu trebuie marginalizați [23].

**Principalele rezultate** ale studiului respectiv sunt următoarele:

1. Persoanele vârstnice fac parte din categoria grupurilor social-vulnerabile ale populației. Acestea constituie o resursă umană imensă neexplorată, neutilizată, defavorizată și subreprezentată în activitățile economice, inclusiv în antreprenoriat.

2. În ultimii ani, antreprenoriatul a devenit o opțiune reală de carieră, atât pentru persoanele tinere, dar și pentru persoanele vârstnice, deoarece s-a dovedit, că deși antreprenoriatul este perceput ca un efort al persoanelor tinere și energice, totuși acesta (antreprenoriatul) nu are limite de vârstă, iar persoanele vârstnice dispun de un potențial antreprenorial semnificativ și capătă un rol tot mai important în economiile din întreaga lume.

3. Cauzele pentru care vârstnicii se gândesc tot mai mult la opțiunea de carieră târzie prin antreprenoriat sunt:

- Datorită creșterii speranței de viață, modernizării sistemelor de sănătate, etc. o caracteristică tot mai frecventă pentru vârstnici este faptul, că aceștia tind să fie tot mai longevivi, ating vârsta de pensionare, fiind încă sănătoși, calificați, cu experiență și dornici de a contribui la societatea în care trăiesc. Aceștia preferă să se mențină cât mai mult posibil în câmpul muncii, nu ar dori să se pensioneze și caută oportunități de implicare în activitățile economice.

- Datorită îmbătrânirii populației, fondurile sociale sunt tot mai restrânse și nu pot face față numărului mare de solicitanți și în acest caz pensiile tind să devină insuficiente pentru o parte semnificativă a vârstnicilor.

- Schemele de pensionare anticipată pentru persoanele vârstnice, care sunt motivate de o încercare de a crea locuri de muncă pentru tineri, servesc, de asemenea, pentru a împinge lucrătorii vârstnici să părăsească prematur piața tradițională a muncii, intrând în șomaj.

4. Acest grup de populație se confruntă cu provocări specifice în ceea ce privește accesul la susținere pentru întreprinderile lor, deoarece politicile de susținere a antreprenoriatului sunt orientate, în principal, spre segmentele de populație mai tinere, lăsând în afara ariei de interes persoanele vârstnice.

5. Uniunea Europeană împreună cu guvernele europene în ultimii ani încearcă a menține vârstnicii activi și utili pentru societate, promovând o politică de îmbătrânire activă și oferind persoanelor vârstnice posibilitatea de a participa pe deplin la viața social-economică prin activități antreprenoriale și pe cont propriu.

6. Principalele documente ale UE în care se regăsește grupul de persoane vârstnice sunt Strategia Europa 2020 pentru o creștere inteligentă, durabilă și favorabilă incluziunii cu accent pe crearea de locuri de muncă și pe reducerea sărăciei și Planul de acțiune „Antreprenoriat 2020”, care vizează, în special, promovarea unor modele și implicarea unor grupuri specifice, al căror potențial antreprenorial nu este valorificat la maximum sau la care nu ajung metodele tradiționale de încurajare a întreprinderilor – femeile, persoanele în vârstă, șomerii și tinerii, etc.

7. Inițiativele europene de susținere a implicării persoanelor vârstnice în activități pe cont propriu sau antreprenoriale sunt concentrate, în principal, asupra următoarelor direcții: (1) Promovarea beneficiilor antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice, inclusiv prin crearea și susținerea rețelelor, (2) Îmbunătățirea competențelor și abilităților antreprenoriale ale persoanelor vârstnice, (3) Facilitarea accesului la finanțare.

8. Programele și inițiativele, care vizează susținerea antreprenorilor și lucrătorilor pe cont propriu în rândul persoanelor vârstnice sunt variate la nivelul diferitor țări. Acestea sunt programe și scheme speciale, direcționate spre susținerea anumitor segmente ale persoanelor vârstnice sau sunt parte a programelor de susținere a IMM-urilor. În general, acestea sunt direcționate spre dezvoltarea spiritului antreprenorial și promovarea reintegrării pe piața forței de muncă prin obținerea și îmbunătățirea competențelor antreprenoriale; îmbunătățirea accesului la finanțare și pot avea ca grup țintă diferite segmente ale persoanelor vârstnice (șomerii, femeile, migranții, minoritățile etnice etc.). Unele programe se bazează pe principiile de solidaritate

și pe competențele complementare ale inter- și intragenerațiilor.

9. Provocările cu care se confruntă în prezent omenirea sunt caracteristice și Republicii Moldova, doar nivelul de intensitate al acestora poate fi mai mare, deoarece Moldova, fiind unul din cele mai tinere state din Europa se confruntă cu cel mai înalt nivel de îmbătrânire a populației, accelerat de declinul natalității și implicațiile migrației internaționale, de șomajul masiv, de ocuparea semnificativă a populației în sectorul informal, de calitatea nesatisfăcătoare a vieții și de un nivel scăzut de incluziune socială etc., devenind una dintre cele mai importante provocări pentru societatea moldovenească.

10. În Republica Moldova persoanele vârstnice sunt o categorie foarte vulnerabilă, sunt cele mai expuse riscului de sărăcie și excluziune socială, posedă un risc înalt de marginalizare și discriminare. Potențialul vârstnicilor nu este suficient valorificat pentru îmbătrânire activă și sănătoasă, în special pe piața muncii, nu este pe deplin conștientizat, este insuficient studiat și puțin solicitat.

11. Principalele obstacole pentru implicarea persoanelor vârstnice în activități antreprenoriale sunt adesea legate de lipsa abilităților antreprenoriale, necesare pentru o economie competitivă. Persoanele vârstnice din Republica Moldova nici nu doresc să se lanseze în afaceri, de asemenea, nu există politici de motivare ale statului pentru această categorie de persoane de a desfășura activitățile respective, atât în mediul urban, cât și în cel rural.

12. Numărul persoanelor vârstnice și ponderea lor în numărul total al populației Republicii Moldova în ultimii ani cresc constant, în special, datorită creșterii speranței de viață, declinului natalității și exodului masiv al cetățenilor (în special, tineri) în străinătate. Respectiv, crește ponderea pensionarilor în raport cu salariații. Indiferent de creșterea vârstei de pensionare, tendința de creștere a numărului și ponderii pensionarilor se va menține, ceea ce denotă și situația în alte țări europene.

13. Creșterea numărului de pensionari necesită o creștere a resurselor financiare pentru plata pensiilor, iar bugetul asigurărilor sociale de stat, sursa principală de plată a pensiilor cu greu de face față poverii în creștere. În același timp, nivelul scăzut al pensiilor impune oamenii să caute oportunități pentru alte câștiguri, venituri. Dacă angajarea în câmpul muncii a pensionarilor ca lucrători salariați limitează oportunitățile de angajare pentru persoanele cu vârsta aptă de muncă, atunci înființarea de către aceștia a afacerilor proprii, dimpotrivă, contribuie la crearea de noi locuri de muncă.

14. Deși numărul lucrătorilor pe cont propriu în ambele categorii de vârstă (55-64 și 65+ ani) este în creștere, acest fapt este datorat, în principal, necesității de a-și îmbunătăți situația materială (Doriința de a avea un salariu mai mare) și a scăpa de sărăcie, nefiind stimulați nici într-un fel de a se implica în antreprenariat.

15. În Republica Moldova fenomenul antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice este insuficient cercetat și nu este dezvoltat și susținut de politicile statului în domeniu. Problematika persoanelor vârstnice a fost abordată din perspectiva politicilor sociale, de ocupare a forței de muncă, dar nu constituie un domeniu prioritar al politicilor statului, care țin de activitatea antreprenorială, iar inițiative răzlețe de susținere a vârstnicilor în înființarea propriilor afaceri au apărut doar recent. De asemenea, promovarea antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice nu se efectuează, și, posibil, multe persoane apte de muncă nici nu se gândesc, că ar putea desfășura asemenea activități.

16. Antreprenoriatul ca cea mai bună oportunitate pentru persoanele vârstnice de a participa pe deplin la viața social-economică a Republicii Moldova pentru prima oară a fost încorporat în Strategia națională privind ocuparea forței de muncă pentru anii 2017-2021. Totodată, o primă inițiativă de susținere a persoanelor vârstnice în implicarea lor în antreprenariat aparține Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei, care a lansat un Program de granturi mici în anul 2017.

**Concluzii și propuneri.** Cercetările efectuate au permis de a generaliza abordările față de problematica persoanelor vârstnice și față de politicile de susținere a antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice și a trasa următoarele concluzii:

1. Îmbătrânirea demografică aduce noi provocări, dar, totodată, creează și oportunități pentru persoanele vârstnice.

2. Provocările cu care se confruntă omenirea sunt aceleași pentru toate statele europene, doar intensitatea lor este diferită.

3. Persoanele vârstnice prezintă o resursă foarte importantă, dar insuficient explorată și utilizată.

4. Activitatea pe cont propriu și cea antreprenorială este o opțiune de carieră târzie și oferă un echilibru atractiv între viața profesională și cea personală, iar din cauza dificultăților de reintegrare pe piața forței de muncă acestea sunt singura alternativă pentru persoanele vârstnice, care doresc să-și reia activitatea economică.



5. Persoanele vârstnice cu experiență în antreprenoriat pot susține și alte inițiative de afaceri prin mentorat, coaching și furnizarea de asistență financiară.

6. Politicile și inițiativele lansate de factorii de decizie influențează asupra deciziei persoanelor vârstnice de a se implica în activități antreprenoriale și pe cont propriu și ajută la reducerea barierelor specifice, cu care se confruntă această categorie de populație. Acestea sunt orientate spre susținerea directă sau, mai frecvent, indirectă a antreprenorilor din această categorie de populație și sunt preponderent programe de sensibilizare a opiniei publice, de mentorat și coaching, de formare și instruire, de microfinanțare sau vizează crearea de rețele pentru diseminarea bunelor practici și promovare și a incubatoarelor de afaceri pentru susținerea persoanelor vârstnice în crearea de start-up-uri.

7. Participarea Uniunii Europene prin fondurile sale la cofinanțarea programelor și proiectelor naționale la diferite etape de implicare a persoanelor vârstnice în activități pe cont propriu și antreprenoriale este semnificativă și esențială pentru toate statele europene.

Deoarece în Republica Moldova fenomenul antreprenoriatului în rândul persoanelor vârstnice este insuficient cercetat și nu este dezvoltat și susținut de politicile statului în domeniu, pot fi formulate propuneri doar reieșind din prezenta cercetare, iar baza acestora o constituie 3 piloni principali: sensibilizare și promovare, programe de formare și instruire, politica de stat motivantă și încurajatoare:

1. Reieșind din experiența străină, dar și ținând cont de realitatea moldovenească, este necesar de a depune eforturi pentru sensibilizarea opiniei publice cu privire la rolul util pe care persoanele vârstnice îl poate juca în societate și în economie, promovarea îmbătrânirii active și intensificarea efortului de a exploata potențialul persoanelor vârstnice, încurajarea acestui grup de persoane de a se implica în activități pe cont propriu și antreprenoriale. Un rol important în această activitate ar putea să-l aibă mass-media.

2. Promovarea antreprenoriatului și activităților pe cont propriu în rândul persoanelor vârstnice, creșterea gradului de conștientizare a importanței utilizării potențialului persoanelor vârstnice, încurajarea generației 50+ să participe la activitățile economice poate fi efectuată prin crearea și susținerea rețelelor. De asemenea, prin intermediul rețelelor poate fi încurajat schimbul de cunoștințe, pot fi promovate politicile și inițiativele existente referitoare la susținerea dezvoltării antreprenoriatului 50+, identificate oportunitățile, ideile de afaceri, resursele necesare sau clienții, partenerii, furnizorii, etc. În acest sens, este necesar de a dezvolta o platformă online similară celei europene (50 Plus Entrepreneurship Platform).

3. Deoarece cea mai mare parte a populației în vârstă de 50 ani și peste din Republica Moldova nu dispune de abilități antreprenoriale, necesare pentru o economie competitivă este necesară îmbunătățirea competențelor și abilităților lor antreprenoriale prin dezvoltarea programelor de formare și instruire (spre exemplu în cadrul ODIMM, pe lângă agențiile de ocupare a forței de muncă etc.), având ca grup țintă persoanele vârstnice. Acestea inițial ar putea fi gratuite sau subvenționate. Totodată, persoanele vârstnice cu experiență în domeniu ar putea fi implicate în programe de mentorat, ajutând participanții la aceste programe în obținerea abilităților și competențelor antreprenoriale pe de o parte, iar pe de altă parte făcându-i să beneficieze de experiența lor și întărindu-le încrederea în sine, contribuind astfel nu doar la crearea de întreprinderi și noi locuri de muncă, dar și soluționând și alte probleme și provocări de ordin social și economic, legate de îmbătrânirea populației.

4. Deoarece experiența străină ne demonstrează, că o modalitate de susținere a persoanelor vârstnice în implicarea lor în antreprenoriat sunt incubatoarele de afaceri, ar fi rațional de a dezvolta și promova mai larg conceptul de incubator de afaceri și de inovare în Republica Moldova, a crea incubatoare pentru vârstnici, unde aceștia ar putea timp de 2-3 ani să fie susținuți în dezvoltarea ideilor de afaceri prin diferite tipuri de facilități oferite.

5. Cel mai important aspect pentru implicarea mai activă a persoanelor vârstnice în activități pe cont propriu și antreprenoriale este includerea acestui grup de persoane în politicile statului, care țin de activitatea antreprenorială și promovarea unor politici fiscale favorizante. Deși în Republica Moldova au început să apară inițiative răzlețe de susținere a implicării persoanelor vârstnice în activități pe cont propriu și antreprenoriale, deschiderea culturală către antreprenoriat 50+ în Republica Moldova poate fi efectuată doar prin politici și acțiuni motivante și încurajatoare.

#### **Referințe bibliografice**

1. 50 Plus Entrepreneurship Platform. Demographic changes and long term trends. [Accesat 29.01.2018]. Disponibil: <http://www.50plus-europe.eu/opportunity-challenge/?subpage=opportunities>
2. 50 Plus Entrepreneurship Platform. The challenge – why we need to act. Unemployment. [Accesat 29.01.2017]. Disponibil: <http://www.50plus-europe.eu/opportunity-challenge/?subpage=opportunities>

3. AGE Platform Europe. About AGE. [Accesat 21.03.2018]. Disponibil: <http://www.age-platform.eu/about-age>
4. Sumar la Strategia Europa 2020. Agenția Națională pentru Programe Comunitare în Domeniul Educației și Formării Profesionale. [Accesat 12.06.2018]. Disponibil: [http://vechi.anpcdefp.ro/userfiles/Anexa\\_3\\_TiM\\_Strategia\\_Europa\\_2020.pdf](http://vechi.anpcdefp.ro/userfiles/Anexa_3_TiM_Strategia_Europa_2020.pdf)
5. BĂRCĂ, Alic. Persoanele în vîrstă și piața muncii. Pensionarii. In: Îmbătrânirea populației în Republica Moldova. Cercetare la nivel național. Chișinău, 2012, pp. 104-120. [Accesat 19.06.2018], Disponibil: [http://demografie.md/files/8402\\_imbatrinirea\\_populatiei\\_in\\_republica\\_moldova.pdf](http://demografie.md/files/8402_imbatrinirea_populatiei_in_republica_moldova.pdf)
6. SIEMEN, Hauke. Making the best agers' expertise accessible on the web: introducing www.biigui.eu. Central European Good Practice Fair: Promoting active ageing at the local level. Vienna, 2012, 2 march. [Accesat 16.06.2018]. Disponibil: [http://q-ageing.eu/presentations/ACTIVE%20AGENDA%20CORNER%20D/Hauke\\_Siemen\\_Best\\_Agers.pdf](http://q-ageing.eu/presentations/ACTIVE%20AGENDA%20CORNER%20D/Hauke_Siemen_Best_Agers.pdf)
7. Anuarul statistic al Republicii Moldova = Статистический Ежегодник Республики Молдова = Statistical Yearbook of the Republic of Moldova 2016. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Chișinău, 2016. [Accesat 13.6.2018]. Disponibil: [http://www.statistica.md/public/files/publicatii\\_electronice/Anuar\\_Statistic/2016/AS\\_2016.pdf](http://www.statistica.md/public/files/publicatii_electronice/Anuar_Statistic/2016/AS_2016.pdf)
8. Forța de Muncă în Republica Moldova Ocupare și Șomaj = Labour force in the Republic of Moldova employment and unemployment 2016. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Chișinău: Statistica, 2016 [Accesat 02.06.2018]. Disponibil: [http://www.statistica.md/public/files/publicatii\\_electronice/AFM\\_2016\\_rom.pdf](http://www.statistica.md/public/files/publicatii_electronice/AFM_2016_rom.pdf)
9. BUCIUCEANU-VRABIE, Mariana. Indicele de îmbătrânire activă în Republica Moldova. Centrul Cercetări Demografice, Fondul Organizației Națiunilor Unite pentru populație în Republica Moldova. Chișinău, 2016. [Accesat 17.6.2018]. Disponibil: <http://md.one.un.org/content/dam/unct/moldova/docs/pub/Policy%20Paper%20IIA.pdf>
10. În Republica Moldova vârsta rămâne un criteriu de discriminare la angajarea în câmpul muncii. 2013, noiembrie. [Accesat 19.06.2018]. Disponibil: <http://www.civic.md/stiri-ong/22633-in-republica-moldova-varsta-ramane-un-criteriu-de-discriminare-la-angajarea-in-campul-muncii.html>
11. EASI Noul program global al UE pentru ocuparea forței de muncă și politica socială. Comisia Europeană. Luxemburg: Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene, 2013. 28 p. ISBN 978-92-79-33575-4.
12. Fondul european de ajustare la globalizare (FEG). Comisia Europeană. [Accesat 07.06.2018]. Disponibil: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=326&langId=ro>
13. ESF – Fondul social European. UE investește în oameni. [Accesat 07.06.2018]. Disponibil: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=325&langId=ro>
14. Esf-Age-Network. Supporting a long and healthy working life for all. [Accesat 07.06.2018]. Disponibil: <http://esfage.isfol.it/extIndex.php?arg=whoweare>
15. Active Ageing. European Commission. Luxembourg, 2012, january. [Accesat 08.06.2018]. Disponibil: [http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs\\_378\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf)
16. Growing the European Silver Economy. European Commission. Baskround Paper. 2015, february. [Accesat 07.06.2018]. Disponibil: <http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/active-healthy-ageing/silvereco.pdf>
17. Female Entrepreneurs: Mentoring and Lifelong learning across Europe. [Accesat 26.06.2018]. Disponibil: <http://www.femaleproject.eu/connect-in-europe?lang=lt>
18. Fundacja Fundusz Współpracy. Inkubator dojrzalej przedsiębiorczości. [Accesat 07.06.2018]. Disponibil: <https://cofund.org.pl/upload/publikacja-ostat-idp.pdf>
19. Lifelong Learning Programme. Grundtvig. [Accesat 07.06.2018], Disponibil: [https://eacea.ec.europa.eu/sites/2007-2013/llp/grundtvig-programme\\_en](https://eacea.ec.europa.eu/sites/2007-2013/llp/grundtvig-programme_en)
20. Memoro – La banque de la mémoire. [Accesat 07.06.2018]. Disponibil: <http://www.memoro.org/fr-fr/home.php>
21. Bătrânii Moldovei, trimiși la muncă de sărăcie și pensii mici. 2016, 5 iulie. [Accesat 13.06.2018]. Disponibil: <http://moldnova.eu/ro/batranii-moldovei-trimisi-la-munca-de-saracie-si-pensii-mici-2921.html/>
22. The Missing Entrepreneurs 2015: Policies for Self-employment and Entrepreneurship. OECD / European Union. OECD Publishing, Paris, 2015, november. [Accesat 20.03.2018]. Disponibil: <http://www.oecd.org/industry/the-missing-entrepreneurs-2015-9789264226418-en.htm>

23. Bătrânii vor fi încurajați să muncească mai mult în R. Moldova. 2013, 17 decembrie. [Accesat 13.06.2018]. Disponibil <https://m.point.md/ru/novosti/obschestvo/batranii-vor-fi-incurajatzi-sa-munceasca-mai-mult-in-r-moldova>
24. Rada Społeczna 50 plus. 2013, kwietnia. [Accesat 11.06.2018]. Disponibil: <http://moimzdaniem.net/2013/04/rada-spoleczna-50-plus/>
25. ROJCO, Anatolii, GAGAUZ, Olga. Calitatea vieții persoanelor vârstnice [Accesat 01.05.2018]. Disponibil: [http://ccd.ucoz.com/\\_ld/0/29\\_barometru\\_nr\\_2\\_.pdf](http://ccd.ucoz.com/_ld/0/29_barometru_nr_2_.pdf)
26. Senior enterprise – experience never agers. [Accesat 02.06.2018]. Disponibil: <http://www.seniorenterprise.ie/>
27. SHANNON, Sinead. The New Agenda on Ageing: To Make Ireland the Best Country to Grow Old In. Ageing Well Network. Dublin, 2012. [Accesat 29.06.2018]. Disponibil: <http://www.lenus.ie/hse/bitstream/10147/300405/1/newageingagendareport.pdf>
28. Superact – Creatively improving lives. [Accesat 30.06.2018]. Disponibil: <http://www.superact.org.uk/>
29. The Global Entrepreneurship Monitor. [Accesat 30.06.2018]. Disponibil: <https://www.gemconsortium.org/>
30. Working Group II: Transitions from (Un-) Employment to Work: final report. 2012, april 23.

***Recomandat spre publicare: 04.07.2018***